

TÁRKI EURÓPAI TÁRSADALMI JELENTÉS 2009

TÁRKI EURÓPAI TÁRSADALMI JELENTÉS 2009

A kötetben szereplő tanulmányokat a Társadalmi Kutatási Intézet Zrt. készítette „A gazdasági növekedés társadalmi/kulturális feltételei” c. kutatás programja keretében. A kutatási program többek között magában foglalta „A piacgazdaság normatív keretei” c. empirikus vizsgálatot, valamint a „World Value Survey” c. nemzetközi vizsgálatsorozat magyarországi felvételét. A kutatás ezen elemei és az összefoglaló jelentés a DonaDöme Kft. és az Arago Zrt. megrendelésére készültek. A tanulmányokban foglalt megállapítások a szerzők álláspontját tükrözik.

A kutatást vezette és a kötetet szerkesztette: TÓTH ISTVÁN GYÖRGY
Kutatási asszisztens: KELLER TAMÁS

Az elemzést készítették:

ALBERT FRUZZSINA (2. fejezet)	LANNERT JUDIT (8. fejezet)
DÁVID BEÁTA (2. fejezet)	LELKES ORSOLYA (1. fejezet)
GÁTI ANNAMÁRIA (6. fejezet)	LENGYEL GYÖRGY (7. fejezet)
GICZI JOHANNA (4. fejezet)	Monostori Judit (5. fejezet)
JANKY BÉLA (3. fejezet)	SIK ENDRE (4. és 10. fejezet)
KELLER TAMÁS (9. és 10. fejezet)	

A Bevezetést, a 6. és a 8. fejezetet angolról magyarra fordította: BÍRÓ ILDIKÓ
Az 1., 2. és 4. fejezetet angolról magyarra fordította: BABARCZY ANNA

© TÁRKI Zrt., 2009

ISBN 978-963-06-7822-3

A szöveget gondozta: Sík Júlia
Grafikai tervezés: László Zsuzsi
Nyomdai előkészítés: SL és Társa Bt.
Nyomás: Duna Palota Nonprofit Kft.

TÁRKI Zrt.
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
Tel.: (36 1) 309-7676
Fax: (36 1) 309-7666
E-mail: tarki@tarki.hu
Internet: www.tarki.hu

Tartalom

Bevezetés (<i>Tóth István György</i>)	9
1. Az egyenlőtlenség nagyságának megítélése (<i>Lelkes Orsolya</i>)	19
1.1. Bevezetés	20
1.2. Az egyenlőtlenség megítéléséről általában	20
1.3. A jövedelemegyenlőtlenség mértéke és megítélése	21
1.4. Az egyenlőtlenség megítélésének különböző vonatkozásai	23
1.5. A demográfiai tényezők attitűdökre gyakorolt hatása	27
1.6. Összegzés	30
Hivatkozások	31
Függelék	32
2. Állami szerepvállalás – egyéni felelősség (<i>Albert Fruzsina – Dávid Beáta</i>)	33
2.1. Bevezetés	34
2.2. Az általános és konkrét egyéni, illetve kormányzati felelősséggel kapcsolatos vélemények	35
2.3. Az állami beavatkozás sikerességének megítélése	39
2.4. Lehetséges magyarázatok a felelősség természetére	43
2.5. Összegzés	46
Hivatkozások	47
Függelék	48
3. Állam és piac (<i>Janky Béla</i>)	51
3.1. Bevezetés	52
3.2. Állam és piac az európai jóléti államokban	52
3.3. Közösségi vs. piaci alapú megoldások – a vélemények országok és régiók közötti eltérései	53
3.4. Törésvonalak az egyes társadalmakban	60
3.5. Összegzés	62
Hivatkozások	63

4.	Bizalom, társadalmi tőke, intézményi kötődés (<i>Giczi Johanna – Sik Endre</i>)	65
4.1.	Bevezetés	66
4.2.	A társadalmi tőke négy aspektusa (bizalom, kapcsolati tőke, társadalmi normák és civil társadalmi aktivitás)	66
4.3.	A bizalom különböző megnyilvánulásainak kapcsolata	72
4.4.	Az általánosított bizalom megoszlásának országokénti jellemzői	78
4.5.	Összegzés	82
	Hivatkozások	84
5.	Munka, szabadidő, időallokáció (<i>Monostori Judit</i>)	85
5.1.	Bevezetés	86
5.2.	Időfelhasználás	87
5.3.	Preferenciák: szabadidő vs. munka	89
5.4.	A pénz szerepe az európai polgárok életében	94
5.5.	Összegzés	97
	Hivatkozások	97
6.	Tudatos fogyasztás (<i>Gáti Annamária</i>)	99
6.1.	Bevezetés	100
6.2.	Az élelmiszer-vásárlást meghatározó tényezők az EU-25 országokban, illetve a régi és az új tagállamokban	102
6.3.	A minőségtudatosság háttere	108
6.4.	A fogyasztói magatartás változása – reakció a médiainformációkra, bojkott	113
6.5.	Összegzés	116
	Hivatkozások	117
7.	Vállalkozói hajlandóság, potenciális vállalkozók és kockázatkerülés (<i>Lengyel György</i>)	119
7.1.	Bevezetés	120
7.2.	Vállalkozói hajlandóság és potenciális vállalkozók: országok és régiók	121
7.3.	A potenciális vállalkozók társadalmi profilja	124
7.4.	Pró: miért lennének inkább vállalkozók, mint alkalmazottak?	129
7.5.	Kontra: kockázatok és aggodalmak	130
7.6.	Összegzés	133
	Hivatkozások	134

8. A tudás értéke: készségek, kompetenciák, vélemények (<i>Lannert Judit</i>)	137
8.1. Bevezetés	138
8.2. Kulcskompetenciák a természettudomány, az idegen nyelvek és a gazdasági indikátorok területén	138
8.3. Attitűdök és elképzelések a tudományos fejlődésről	144
8.4. A boldogulás tényezői	150
8.5. Összegzés	153
Hivatkozások	154
9. A gazdasági erkölcsösséget szabályozó társadalmi normákról – normakövetés és normaszegés (<i>Keller Tamás</i>)	155
9.1. Bevezetés	156
9.2. A normakövetés definiálása és mérése	156
9.3. Normakövetés és társadalmi előrejutás	159
9.4. Az önérdék által vezérelt normaszegés magyarázata	162
9.5. Összegzés	165
Hivatkozások	166
10. A korrupció észlelése, elfogadása és gyakorlata (<i>Keller Tamás – Sik Endre</i>)	167
10.1. A korrupció észlelése – külső és belső perspektívából	168
10.2. A korrupció elfogadása – hivatalnoki (aktív) és általános (passzív) korrupció	172
10.3. A korrupció kétféle gyakorlata – passzív és aktív korrupció	175
10.4. A korrupció észlelése, elfogadása és gyakorlata közötti összefüggések	177
10.5. Korrupciós kultúra?	180
10.6. Összegzés	181
Hivatkozások	181
A kötetben használt adatbázisok leírása	183
Szerzői és szerkesztői ismertető	185

BEVEZETÉS

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

A tanulmánykötet, amelyet az Olvasó a kezében tart, egy sorozat második részeként a kibővített Európai Unió társadalmi közötti különbségek és hasonlóságok jobb megértéséhez kíván közelebb vinni. Az első kötettel, a Tárki Európai Társadalmi Jelentéssel¹ ellentétben azonban ez a kiadvány inkább a „puha”, mintsem a „kemény” tényekre összpontosít. Az előző kötet középpontjában a demográfiai, munkaerő-piaci, jövedelemeloszlási jellemzők és a lakáshelyzet álltak, most pedig az európaiak percepcióira, véleményeire és attitűdjeire fókuszálunk. A lehetséges kérdéskörök közül azokat választottuk ki, amelyek a gazdasági aktivitás szempontjából a legfontosabbnak tűnnek. Az emberek preferenciáik alapján választanak a lehetőségek közül, döntenek és kooperálnak, a preferenciáikat pedig a kulturális háttér, értékek, hagyományok stb. határozzák meg. Ez indokolja olyan témakörök kiválasztását, mint a jóléttel kapcsolatos attitűdök, a bizalom, a kockázathoz való viszonyulás, az öngondoskodás, illetve a tudás szerepéről, a tudatos fogyasztásról, a társadalmi érvényesülésről alkotott vélemények stb.

Ideális esetben a legmegfelelőbb forrás egy olyan, egész Európára kiterjedő, átfogó adatállomány lett volna, amely a fenti kérdések mindegyikét lefedi. Mivel azonban ilyen nem létezik, több forrásból kellett dolgoznunk, melyek legalább egy részét felölelték a releváns kérdéseknek/változóknak. Szerencsére kiváló minőségű adatállományok gazdag tárháza hozzáférhető, amelyekből célunknak megfelelően válogathattunk.

A rendelkezésre álló számos nemzetközi összehasonlító társadalomtudományi adatállomány közül elemezhettük a European Social Survey (ESS, Európai Társadalmak Összehasonlító Vizsgálata) különböző hullámain, az International Social Survey Programme (ISSP, Nemzetközi Társadalomkutatási Programok), a World Values Survey (WVS, Nemzetközi Összehasonlító Értékvizsgálat), a The European Quality of Life Survey (EQLS, Európai Életminőség Vizsgálat), valamint az Eurobarometer (EB) adatait.²

Ezek az adatállományok kivétel nélkül gondosan megtervezett nemzetközi kutatások eredményei, és részletes harmonizációs eljárásnak vetették alá őket. A különböző vizsgálatokat azonban egymással nem harmonizálták, ezért nagy erőfeszítéseket tettünk az összehasonlíthatóság megteremtésére, legalább a könyv különböző fejezeteiben bemutatott elemzések szintjén. A harmonizáció egy részét a Tárki munkatársai végezték, de a szerzők maguk is (akik többségben egyébként a Tárkival rendszeres munkakapcsolatban álló magyarországi társadalomkutatói hálózat kiváló képviselői) törekedtek arra, hogy az egyes változók definíciója és értelmezése egységes legyen.

A kötet mindazonáltal nem egyetlen szerző műve: a kutatási kérdések, az alkalmazott módszerek és az eredmények értelmezése a kutatók egymástól eltérő személyiségét, módszertani ízlését stb. tükrözik. Ennek ellenére azt reméljük, hogy a témaköröknek, adatállományoknak és módszereknek a mostani válogatásra jellemző sokszínűsége hozzáadott értéket jelent a felölelt témákban már létező egyéb kutatásokhoz.

Bár nehéz feladat lenne egyetlen „vezetői összefoglalóba” sűríteni a tanulmánykötet főbb megállapításait, a következőkben mégis megkíséreljük azokat áttekinteni:

- Az európai szféra különböző szegmensei között lényeges eltérések figyelhetők meg az attitűdök tekintetében. Egyes értékklaszterek a gazdasági fejlettség különböző fokai (a jómódú és a kevésbé jómódú országok közötti különbségek), a régiók szerinti megoszlás (Kelet–Nyugat–Dél–Közép–Észak), illetve az eltérő politikai örökség (a „rég” és az „új” tagállamok közötti különbségek) mentén csoportosulnak.
- Ezeknek a felosztásoknak egy része gyengén függ össze egymással (mint például a politikai felosztás és az egyes nemzetek gazdagsága), de egyes esetekben ellentétes irányba mutat (mint például a gazdagság szintje és a vallásosság, melyek különösen relevánsak az értékek és attitűdök szempontjából).

¹ *Tárki–UniCredit Európai Társadalmi Jelentés 2008*. Tárki, Budapest, 130 oldal, letölthető a www.tarki.hu/en/publications/SR/2008/index.html internetes oldalról.

² A kötetben használt adatállományok rövid leírása kötetünk 183. oldalán olvasható.

- Egyes esetekben az attitűdök közötti különbségek egybevágóan a Kelet–Nyugat felosztással (pontosabban fogalmazva az EU régi és új, poszt-szocialista tagállamai közötti különbségtétellel). Ez a megosztás betudható a két országblokk eltérő gazdasági fejlettségének, de az eltérő politikai örökségek is okozhatják.
- Más esetekben az attitűdök, úgy tűnik, egy kevésbé merev földrajzi séma szerint különböznek. E kötet tanulmányai megpróbálják földrajzi vonalak mentén (például az Észak-, Nyugat-, Kelet- és Közép-Európa felosztással), vagy közvetőlegesen a skandináv, angolszász, mediterrán, posztkommunista, illetve kontinentális országok jóléti állammodelljeihez kapcsolódva megragadni az értékrendszerekben az országok között fellelhető eltéréseket. Néha úgy tűnik, a különbségek inkább vallási-területi eltérésekkel magyarázhatók, a katolikus, protestáns, illetve pravoszláv felosztás szerint.

E kötet első három fejezete az egyenlőtlenségekről, az azokkal szemben mutatott (in)toleranciáról, továbbá a gazdasági egyenlőtlenségekre adott kormányzati válaszokra vonatkozó percepciókról és elvárásokról szól. A három fejezet főbb következtetései az alábbi módon foglalhatók össze:

- Meglehetősen laza összefüggés áll fenn az egyenlőtlenségek észlelt és tényleges szintje között (1. fejezet). Egyes országokban (mint például Magyarországon) az emberek egyenlőtlenségekről alkotott képe jóval nagyobb különbségeket feltételez a ténylegesen mért jövedelem szóródásnál, miközben más országokban (például az Egyesült Királyságban) nagyobb az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos tolerancia annak ellenére, hogy ezekben az országokban nagyobb tényleges jövedelemkülönbségeket mérnek.
- Ha összehasonlítjuk az egyes országokban megfigyelt jövedelmi intoleranciát, akkor azt tapasztaljuk, hogy a poszt-kommunista blokkban sokkal alacsonyabb szintű az egyenlőtlenségek elfogadása, mint más európai országokban.
- Egyes felmérések azonban azt is jelzik, hogy ha az egyenlőtlenségeket „beárazzuk”, akkor az elutasítás mértéke csökkenhet. Azaz amikor az elfogadhatatlan egyenlőtlenségekre vonatkozó állításokkal szembeszegezzük azt a megállapítást, hogy a jövedelemkülönbségek szükségesek a gazdasági fejlődés ösztönzéséhez, az emberek hajlamosak visszakozni, és pragmatikusabb hozzáállást mutatnak az egyenlőtlenségek nagyságának megítélésében.
- Az állam különböző jóléti és egyenlőtlenségcsökkentő szerepvállalásának értékelését illetően a kutatási eredmények valamelyes hasonlóságot mutatnak az előzőekkel (2. és 3. fejezet). Miközben azt látjuk, hogy az állami szerepvállalással kapcsolatban a volt szocialista országokban nagyobbak az elvárások, nem teljesen világos, hogy ez a történelmükből következik, vagy egyszerűen csak az ottani kormányzatok gyenge teljesítményének tudható be.
- Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a több/jobb állami szerepvállalással kapcsolatos elvárások nincsenek összefüggésben a kormányzati struktúrák tényleges méretével, hacsak nem tekintjük mind az európai államokat, mind a „tevékenységeikkel” kapcsolatos elvárásokat nagynak (ami persze helytálló, ha az európaiakat az USA állampolgáraihoz viszonyítjuk).
- Az a tény, hogy általában véve magasak az elvárások az állammal szemben, megnehezíti az egyes országokon belüli társadalmi törésvonalak megfigyelését. Mindazonáltal itt is a gyanakodhatunk a „szokásos bűnösökre”: úgy tűnik, a munkaerő-piaci státuszuk, illetve a jövedelemnek és a gazdagságnak itt is magyarázó ereje van, kiegészülve az anyagi kilátások szubjektív értékelésével.
- Ezekon felül azonban úgy tűnik, hogy a kultúra is szerepet játszhat: az állammal kapcsolatos elvárások országok közötti különbségei kulturális/intézményrendszerek közötti eltéréseknek is betudhatók, és nem pusztán a különböző országok szocioökonomiai összetételében mutatkozó különbségeknek. E téren érdekes az egyik tanulmány következtetése az „érdemtelenül szerzett jövedelmek” elfogadásának értékelésében. A kelet–nyugati választóvonal elég éles ebben a tekintetben: keleten kevésbé utasítják el a meg nem érdemelt jövedelmeket (bár azért néhány déli állam, mint például Olaszország, Málta és Görögország is szépen illeszkedik ebbe a sorba).

A következő négy fejezet a mások iránti egyéni attitűdökről (bizalom), a munka/szabadidő közti preferenciákról, a tudatos fogyasztásról és a kockázathoz való hozzáállásról (az alkalmazotti/vállalkozói státusz személyes preferálása) szól. A négy fejezet tehát azért tartozik egy csoportba, mert mind olyan fontos preferenciákat vizsgálnak, melyek meghatározzák a gazdasági aktivitást. E fejezetek főbb megállapításai a következők:

- A társadalmi tőkének (amely a gazdasági aktorok együttműködésének nélkülözhetetlen eleme, és amelynek jelentős következményei vannak a termelés és szolgáltatások megszervezésének, illetve a kormányzás és az állampolgári részvétel szempontjából) a 4. fejezetben leírtak szerint négy főbb összetevője van: a bizalom (másokban és az intézményekben), a kapcsolati tőke, a részvétel, illetve az együttműködést alakító normák.
- A kutatás megerősíti azokat a korábbi eredményeket, melyek az északi országokban mutatják ki a társadalmi tőke összes fajtájának a magas szintű jelenlétét, és azok alacsony szintjét mind Dél-Európában, mind Európa posztoszocialista részében. A skandináv országok jobban ellátottak a társadalmi tőke minden formájával (a különböző bizalomfajták erősebbek, a kapcsolatépítés és részvétel elterjedtebbek, csakúgy, mint az altruista magatartást ösztönző normák, illetve a különböző szervezetekben való tényleges részvétel). Dél-Európa kevesebbet tud felmutatni ezekből az eredményekből, miközben a posztoszocialista országokban is sokkal kisebb a kohézió ebben a tekintetben.
- A különböző bizalomfajták közötti „egyensúly” elemzésekor a családi és baráti kapcsolatok túlzott felértékelését az intézményi és politikai bizalom rovására úgy is lehet értelmezni, mint egyfajta „amorális familizmust”, ami egyaránt jelen van Lengyelországban, Romániában vagy Olaszországban, miközben Hollandiában, úgy tűnik, egy másfajta egyensúlytalanság (magas általános bizalmi szint, szemben az alacsony szintű partikuláris bizalommal) jellemző.
- Az általános bizalom megoszlásának társadalmi-gazdasági jellemzők mentén történő vizsgálata során úgy találtuk, hogy a nők szinte minden országban jobban bíznak embertársaikban, mint a férfiak, és a különböző korcsoportok között kiegyenlített az általános bizalmi szint, viszont vannak olyan országok, ahol az idősek bizalmi szintje jelentősen magasabb a fiatalabb kohorszokénál (ilyen Franciaország és az Egyesült Királyság), míg Lengyelországban a fiatalok bizalmi szintje magas. Pozitív korreláció áll fenn az iskolázottság foka és az általános bizalmi szint között a munkavállalók és a vállalkozók esetében: a munkanélküliek bizalmatlanabbak, és Hollandiában a vállalkozók bizalmi szintje különösen magas.
- A munkával és a szabadidővel kapcsolatos preferenciák fontos meghatározói a különböző európai háztartások időbeosztásának (5. fejezet). A munkának nagyobb fontosságot tulajdonítanak a kelet-európai országokban (Romániában, Magyarországon, Bulgáriában, Szlovákiában és Lengyelországban), míg a szabadidőt többre értékelik Hollandiában, az Egyesült Királyságban, Svédországban, Írországon és Finnországban (tehát, érdekes módon, az íreket leszámítva inkább a protestáns országokban). Feltételezhetjük, hogy a munkának tulajdonított fontosság (ahogy azt a World Value Survey méri) gyaníthatóan inkább a munkahely elvesztésétől való félelmet, illetve a nem dolgozók munka iránti vágyát mutatja, és a munka nem annyira az önmegvalósítás eszközeként értelmeződik.
- A munkának tulajdonított nagy fontosság nem jelenti feltétlenül azt, hogy az emberek azt rossznak vagy tehernek tartják. A legkevésbé a posztoszocialista országok lakói örülnének annak, ha a munkának kevésbé fontos szerepe lenne az életükben. Ez felhívja a figyelmünket a hibás következtetések levonásának veszélyére, hiszen a „munkához való hozzáállást” egyes szociális kontextusokban értelmezhetjük az önmegvalósítás, míg más társadalmi környezetben a túlélés eszközeként.
- A munkának tulajdonított fontossággal kapcsolatos eltérő attitűdöket részben tehát megmagyarázzák a gazdasági körülmények. Ha a magasabb fizetésért több munkára való hajlandóságra kérdezzük rá, a volt szocialista tagállamokban élő emberek (a módosabb csehek és szlovénok kivételével) inkább válaszolnak „igenrel”, mint az EU más részeiben élők.

- Ez „a pénz számít” tendencia a fogyasztási preferenciákban is tetten érhető (6. fejezet). Miközben az árat egész Európában fontosnak tartják az emberek, a Kelet-Európában élők között szignifikánsan nagyobb az árat elsődlegesnek tartó emberek aránya, mint másutt (azzal a ténnyel kiegészülve, hogy ott az esztétikai megfontolások is megelőzik a minőségeket). A minőség egyébként a mediterrán országokban tűnik a legfontosabbnak (megl lehet, hasonló okból, mint amiért a munka is pont ott a legfontosabb, ahol kevés van belőle...).
- A fogyasztói javakkal kapcsolatos minőségi problémákra adott potenciális reakciók (különösen az élelmiszer-biztonsági problémákra bojkottal történő reagálás), úgy tűnik, lineáris összefüggésben vannak az iskolázottsággal (a magasabb képzettségűek tudatosabbak) és nem lineárisan az életkorral (a középkorú emberek jobban aggódnak a skandináv, a kontinentális és az angolszász országokban).
- A bojkott és a tudatos fogyasztás egyéb eszközei, úgy tűnik, beágyazódnak az aktív állampolgári részvétel általános kontextusába. Ebben a fejezetben az elemzés rámutat, hogy az aktív és tudatos fogyasztás része lehet a demokratikus véleményformálással és magatartással kapcsolatos attitűdöknek.
- A kockázatvállalási hajlandóság elemzésekor, amikor az alkalmazotti, illetve vállalkozói státusz között kell dönteni, az attitűdök földrajzi megoszlása sokkal kevésbé egyértelmű. A potenciális vállalkozók és a ténylegesen vállalkozók aránya nem felel meg feltétlenül egymásnak. Ha valami, akkor talán a tág csoportosítás (Észak–Dél–Kelet–Nyugat–Közép) áll meg bizonyos mértékig e tekintetben. A fejezetben definiált vállalkozási hajlandóság és a potenciális vállalkozók aránya a skandináv országokban a legalacsonyabb és a mediterrán országokban a legmagasabb.
- A vállalkozói forma választását jövőbeli életpályaként főként a függetlenség vágya motiválja az összes megfigyelt országban. A második legfontosabb motivációs tényező a jövedelmi kilátások javítása, amit főként az új tagállamokban említenek (Szlovénia kivételével).
- Az alkalmazotti státusz választása mögötti motivációk közül a legfontosabb a munkahely biztonsága (legfőként Cipruson és legkevésbé Magyarországon), valamint a vállalkozói készségek bevallott hiánya (legkevésbé Görögországban és az Egyesült Királyságban, leginkább az új tagállamokban). A vállalkozói forma nem választása mögött meghúzódó harmadik magyarázó tényező a kockázattól való ódzkodás, ami a vállalkozás tönkremenetelétől való félelemben nyilvánul meg (főként az országok egy olyan heterogén csoportjában, mint Csehország, Lettország, Ausztria, Franciaország, Málta és Magyarország).

A könyv utolsó három fejezete (különböző szempontok alapján) a társadalmi érvényesüléssel kapcsolatos nézeteket vizsgálja. A szerzők először az érvényesülésben a tudásnak és a készségeknek tulajdonított fontosságot elemzik, majd összefoglalják a különböző normákkal kapcsolatos percepciókat, végül a korrupcióval kapcsolatos percepciókat és értékeléseket mutatják be.

- A természettudományos ismeretek társadalmi szerepéről alkotott vélemények jelentősen különböznek Európában, annak ellenére, hogy a tudományos kompetenciák szintje mindenütt meglehetősen magas (8. fejezet). Az előbbi, úgy tűnik, inkább kulturális/intézményrendszer-beli különbségekkel függ össze, és kevésbé a tudás és a készségek szintjével. Ugyanez igaz az idegen nyelvek tanulási hajlandóságára is: miközben, várakozásainknak megfelelően, az olyan országokban, ahol világnyelvet beszélnek, az emberek kevésbé tudnak idegen nyelveket, Magyarországon és Portugáliában minden ötödik ember nem beszél idegen nyelvet, és nem is akar megtanulni egyet sem.
- Miközben általános elfogadott nézet, hogy az iskolai teljesítmény (kemény munkával párosulva) fontos a boldoguláshoz, az már eltér a különböző európai országokban, hogy az emberek milyen mértékben osztják ezt a nézetet. Az iskolázottságot többre értékeli Nyugaton, mint Keleten (annak ellenére, hogy a tanulás megtérülése sokkal magasabb szintű ez utóbbi országcsoportban).
- A társadalmi háttérrel nagyon fontos tényezőnek tekintik az előrejutásban egyes posztszocialista országokban, a dél-európai államokban és Ausztriában. Fontos megjegyezni azonban, hogy a szülők gazdasági-társadalmi státu-

sza és a diákok természettudományos készségei és teljesítménye közötti korreláció nem mindig esik egybe ezzel a nézettel. Azaz a boldogulással kapcsolatos nézeteket más tényezők is befolyásolhatják, például a kelet-európai és dél-európai egyenlőtlenségi rendszerek legitimitációja.

- Az állam támogatásainak érdemtelen megszerzése, illetve az adóköteles jövedelem egy részének eltitkolása a normakövetés és normaszegés fokmérőjeként is értelmezhető (9. fejezet). Ennek az indexnek az értéke jelentős eltéréseket mutat Európában, a legmagasabb Cipruson, Svédországban, Máltán és Luxemburgban, a legalacsonyabb pedig Ausztriában, Portugáliában, Lettországon és Magyarországon (bár az index elemeinek sorrendje különböző).
- A „törvénytelen”, illetve „szürke” technikák alkalmazásáról alkotott vélemények nem mindig konzisztensek. Közben például Bulgáriában, Magyarországon és Olaszországban (valamint bizonyos fokig Hollandiában) általánosságban elítélik az adócsalást, az emberek általában megengedőbbek a nem bejelentett munkát illetően.
- Az önértékből elkövetett normaszegés (például etikátlan praktikák alkalmazása) kevésbé elutasított Görögországban, Belgiumban, Magyarországon és Olaszországban (ahol az emberek bevallottan elfogadják az ilyen viselkedést), míg sokkal kevésbé elfogadott Hollandiában, Svédországban, Dániában, az Egyesült Királyságban és Spanyolországban. A megállapítás, úgy tűnik, bizonyos mértékben korrelál a munkahelyi biztonságra vonatkozó percepciókkal. Ott tűrik el inkább a nem etikus gyakorlatokat, ahol a munkaerő-piaci biztonságérzet kisebb, vagy/és a munkaerő-piaci kilátásokat borúsabban ítélik meg. Nem tudjuk persze, hogy ezt oknak vagy együttjárásnak kell-e tekintenünk.
- A korrupciót sokkal nagyobb mértékben észlelik a poszt-szocialista országokban (Észtország kivételével), mint a „régibb” EU-tagállamokban (Görögország kivételével, lásd 10. fejezet). Ez az index, ha kombináljuk a Transparency International korrupciós indexével, azt mutatja, hogy Görögországban és Romániában erőteljesen észlelik a korrupciót, miközben Finnország áll az élen a percepciók index rendkívül alacsony szintjével.
- Mind az aktív (kenőpénz kérése) mind a passzív (kenőpénz elfogadása) hivatali korrupciót rendkívül erőteljesen elítélik a legtöbb országban, bár itt is vannak különbségek, és egyes helyeken a passzív korrupciót kevésbé utasítják el. Amikor az aktív és passzív korrupció bevallott, „saját” gyakorlatáról van szó, Szlovákia, Csehország, Lengyelország, Görögország és Észtország mutatja a legnagyobb érintettséget.
- Ha összehasonlítjuk a korrupció észlelt szintjeit annak elfogadottságával, a szlovákok, a csehek és az észtek a „részleges vakság” tüneteit mutatják (az észlelés alacsonyabb szintű, mint a gyakorlat), míg mások, például a magyarok és a szlovénok, úgy tűnik, „túlérzékenyek” (a tényleges korrupció alacsonyabb, mint az észlelt).
- Ha összehasonlítjuk a korrupció elfogadottságát és az országok érintettségének szintjét, úgy tűnik, a tényleges korrupció nagyobb fokú, mint annak elfogadottsága Csehországban, Lengyelországban és Görögországban, míg Franciaországban, Belgiumban és az Egyesült Királyságban a korrupciós toleranciaindex nagyobb fokú korrupciót engedne, mint a ténylegesen mért.

Ez a könyv nem kíván végső ítéletet mondani egyik kérdéskörben sem. Célunk az, hogy egységes struktúrában mutassuk be a különböző kulturális meghatározottságú, földrajzi elhelyezkedésű és intézményrendszerű országokban élő európai gazdasági attitűdjeit. Reméljük, hogy az olvasó gondolatébresztőnek találja majd kutatási eredményeinket, és a könyv segítségére lesz az európai kultúrák sokféleségének jobb megértésében.

* * *

Eddig tartott a nemzetközi összehasonlítás. A kötet magyar nyelvű kiadása számára azonban érdemes „magyar szemmel” is végigmenni az eredményeken. Ezt viszont nem az egyes fejezetek sorrendjében, hanem bizonyos problémacsoportokhoz kötődően tesszük meg.

A magyar társadalom attitűdjei sok tekintetben hasonlatosak az európai átlaghoz, vagy legalábbis a kelet-közép-európai poszt-szocialista országokban tapasztalható megoszlásokhoz.

A magyar lakosság gazdasági attitűdjei között is nagyon erős a munkapreferencia. Románia után a második legmagasabb azoknak az aránya, akik szerint az életben „első” a munka. (Mindez persze annak fényében értendő, hogy – mint ahogy azt a TÁRKI Európai Társadalmi Jelentés első kötete mutatta –, a magyar inaktivitási ráták rendkívül magasak.) Mindazonáltal a preferenciák és attitűdök szintjén erős a magyar lakosság munka iránti elkötelezettsége, és fontos értéknek minősül. Amikor arról van szó, hogy egy hipotetikus szituációban vállalkozói lét vagy foglalkoztatotti lét között kellene választania a megkérdezetteknek, a magyar lakosság preferenciái az európai átlaghoz hasonlatosak. A tényleges és a potenciális vállalkozók aránya is átlagosnak tekinthető. A munkavállalás motívumai között (akkor is, ha foglalkoztatotti, és akkor is, ha vállalkozói életpályáról van szó) erős a jövedelmi motívum. A magyar lakosság körében, ha valaki vállalkozó szeretne lenni, azt elsősorban a jövedelemszerzési motívum vezérli (és nem a vállalkozói léthez egyébként hozzákapcsolható független életvitel célja). Azok viszont, akik inkább távol tartanak magukat a vállalkozói léttől, ezt részben az esetlegesen fellépő jövedelmi kockázatok miatt, illetve ennél nagyobb mértékben a vállalkozói képességek hiánya miatt teszik.

Valószínűleg részben ez a fajta kockázatkerülési attitűd magyarázza a magyar lakosságnak az európai átlaghoz képest vett nagyobb fokú nyitottságát az állam által garantált megoldásokra. Ha azt kérdezzük, hogy a megkérdezetteknek mennyire fontos, hogy az állam biztonságot nyújtson a különböző veszélyekkel szemben, akkor a magyar lakosság átlagértékei a második legerősebb (az Egyesült Királyság után) preferenciát mutatják. Az állami beavatkozás támogatottsága ugyan nem a legmagasabbak közé tartozik Európában, viszont annak támogatottsága, hogy az egyéneknek nagyobb felelősséget kellene vállalniuk saját sorsuk alakításában, a második legalacsonyabb az európai országok között. Az állami és a piaci megoldások szembeállítására kapcsán például az egészségügy és az oktatás piacosítását viszonylag kevesen támogatják (az egészségügyre vonatkozóan csak a portugálok, a spanyolok és a franciák, az oktatásra vonatkozóan pedig csak a spanyolok és a franciák esetében kisebb ez az arány). A piaci megoldásokkal kapcsolatos tartózkodó attitűd abban is megnyilvánul, hogy a megkérdezettek által megítélhető képest nagyobb szabadságot a vállalatok számára a luxemburgiak, a litvánok és a szlovákok után a magyarok szeretnék a legkevésbé. Mindezek összességében erőteljes állampárti attitűdöt mutatnak.

Ezen kívül is van azonban néhány olyan terület, ahol a magyar attitűdök markánsan eltérő sajátosságokat mutatnak: az egyenlőtlenségek megítélése, a bizalom, a társadalmi előrehaladással kapcsolatos vélemények és a normakövetés/normaszegés problematikája tartozik ide.

Annak ellenére, hogy a magyarországi jövedelemeloszlás egyenlőtlensége a többi európai országokhoz képest sem túl nagy, sem túl kicsinek nem tekinthető (erre vonatkozólag a TÁRKI Európai Társadalmi Jelentés első kötete részletes elemzéseket tartalmazott), a magyarok stabilan, a többi országhoz képest lényegesen magasabb arányban értenek egyet azzal, hogy Magyarországon „túl nagyok” a jövedelmi egyenlőtlenségek. Ez a fajta frusztráció megnyilvánul abban is, hogy az egyenlőtlenségek gazdasági növekedésben betöltött esetleges pozitív szerepét itt fogadják el a legalacsonyabb arányban (Belgium után). Az okok részletes vizsgálatához nyilván egy ennél alaposabb elemzésre lenne szükség, most csak utalunk rá, hogy az ezzel kapcsolatos tanulmányok az objektív jövedelmi helyzet mellett az emberek gazdasági várakozásait, a referenciacsoportokhoz való viszonyítást és az egyenlőtlenségi rendszer legitimitásával kapcsolatos kételyeket emeli ki.

Ez utóbbi tény megnyilvánul abban is, hogy a társadalmi előrejutás tényezői közül (képzettség, kemény munka, kapcsolatok, „jó család”) az Európai Unió országai között Magyarországon a legalacsonyabb azoknak az aránya, akik

szerint a végzettség fontos, miközben a legmagasabb azoké, akik szerint az érvényesülés titka az, hogy az ember jó családba szülessen. A képzettség szerepével kapcsolatos szkepszis annál is inkább meglepő, mert eközben Magyarországon a legmagasabb a vizsgált országok közül a felsőfokú képzettség megtérülése. Persze az is igaz, hogy a nemzetközi kompetenciavizsgálat (PISA) szerint Magyarország azok közé tartozik, ahol a szülői háttér hatása nagyon erősen megszabja a természettudományos, a matematikai és az olvasási kompetenciákat.

Magyarországon általában a természettudományos ismeretek szintje és a fontosabb gazdasági mutatókkal való tájékozottság foka átlagos vagy inkább az európai átlagnál valamelyest jobb. Nagyon alacsony viszont a nyelvtudás szintje és a nyelvtudás megszerzése iránti motiváció is: az összes megkérdezett egynegyede nem beszél semmilyen nyelvet, és nem is akar megtanulni. Ez, mint láttuk, a portugálok után a második legrosszabb eredmény.

A boldogulás érdekében nálunk tartják a legmagasabb arányban legfontosabbnak a „jó családba” születést, miközben a legalacsonyabb azoknak az aránya, akik az előrejutást aktív módon, például a képzettség mentén, képzettség révén tartják leginkább esélyesnek. Nem tudjuk pontosan, hogy mi lehet az ok-okozati összefüggés, de nyilvánvalóan összefügg ezzel az is, hogy Magyarországon viszonylag magas az önérdek által vezérelt normaszegést elfogadók aránya, annak ellenére, hogy a normaszegést a közvélemény általában erősen elítéli.

A lakosság által érzékelt korrupció nagysága alapján az európai középmezőnybe tartoznánk. Ebben a tekintetben a magyar átlagok jobbak, mint (Észtország kivételével) a közép- és kelet-európai országokéi. Az aktív hivatalnoki korrupciót (kenőpénz kikövetelése) átlagosan ítéljük el, de a passzív hivatalnoki korrupcióval (kenőpénzek elfogadása) ennél lényegesen elnézőbbek vagyunk (a szlovákokkal együtt). Az aktív és a passzív korrupcióra vonatkozóan előállított együttes index azt mutatja, hogy a magyarok (és a szlovákok) az átlagnál nagyobb mértékben tolerálják a korrupciót. Ehhez képest Magyarországon kevésbé ismerjük be (legalábbis egy kérdőíves szituációban), az általunk (mármint a megkérdezettek által) folytatott kisebb-nagyobb korrupciós gyakorlatokat.

Összességében tehát az adatok arra mutatnak, hogy van egy jó adag hipokrizis a magyar közvéleményben: miközben viszonylag magas mércét állítunk a normakövetéssel és normaszegéssel kapcsolatban (általánosságban is, és úgy is, mint saját etikai magatartásunk meghatározójaként) ugyanakkor nagyon rossz véleménnyel vagyunk a közállapotokról, a társadalmi előrejutás feltételeiről, és az így kialakuló egyenlőtlenségek legitimitációját alacsonynak tartjuk.

Szintén nem tudjuk pontosan, hogy mi lehet az ok-okozati összefüggés, de ehhez minden bizonnyal kapcsolódik az országban tapasztalható meglehetősen alacsony bizalmi szint. A magyar lakosság általános bizalma (a másokkal, az intézményekkel és a politikával kapcsolatban egyaránt) alacsony, bár az igazsághoz tartozik, hogy nem extrém. A bizalmi szint Európában általában (mint azt a nemzetközi összehasonlító összefoglalásban láthattuk) Skandináviában magasabb, mint a kontinensen, különösen annak déli részével összevetve. Ebben az értelemben a magyar adatok illeszkednek a nemzetközi eloszlásba. Ugyanakkor a társadalmi bizalom és a társadalmi tőke aktív participációs elemeinek a tekintetében meglehetősen rosszak a magyar mutatók: a mások iránti segítségre való hajlandóság kifejezetten alacsony, a társadalmi kapcsolattartás szintje ugyancsak rendkívül alacsony (a szomszédokkal való össze nem járás tekintetében Európa-bajnokok vagyunk), és nagyon alacsony a civil aktivitás (például szervezeti tagság) szintje is. Ez utóbbi tekintetében Magyarországon Romániával együtt legalacsonyabb a társadalmi tőke.

Röviden összefoglalva tehát azt látjuk, hogy miközben az egyéni, a gazdálkodással kapcsolatos preferenciák tekintetében nagyon hasonlatosak vagyunk a többi európai országhoz, különösen a hozzánk hasonló fejlettségű és regionálisan is közel álló országokhoz, a társadalmi együttműködés megítélése az egymás iránti bizalom és a közintézményeink iránti bizalom tekintetében számos patológikus jelenséget mutathatunk ki. Azt, hogy mindez milyen társadalmpolitikai eszközökkel változtatható meg, nem ilyen nemzetközi összehasonlításoknak kell feltárniuk, viszont efféle nemzetközi összehasonlítások nélkül nem tudnánk lokalizálni a problémákat, és kellőképpen megalapozott javaslatokat sem tehetnénk.

A vizsgált országok

AT	Ausztria	Österreich
BE	Belgium	Belgique/Belgie
BG	Bulgária	Bulgaria
CH	Svájc	Switzerland
CR	Horvátország	Croatia
CY	Ciprus	Cyprus
CZ	Csehország	Czech Republic
DE	Németország	Deutschland
DK	Dánia	Danmark
EE	Észtország	Estonia
ES	Spanyolország	España
FI	Finnország	Suomi
FR	Franciaország	France
GR	Görögország	Ellada
HU	Magyarország	Hungary
IE	Írország	Ireland
IT	Olaszország	Italia
LT	Litvánia	Lithuania
LU	Luxemburg	Luxembourg
LV	Lettország	Latvia
NL	Hollandia	Nederland
NO	Norvégia	Norway
MT	Málta	Malta
PL	Lengyelország	Poland
PT	Portugália	Portugal
RO	Románia	Romania
SE	Svédország	Sverige
SI	Szlovénia	Slovenia
SK	Szlovákia	Slovak Republic
TR	Törökország	Turkey
UK	Egyesült Királyság	United Kingdom

A vizsgált országok listája és az országok betűjele

Az egyes országok nevének színezése:

Zöld: a 2004 előtti EU-tagországok + Málta és Ciprus

Piros: a 2004-es és 2007-es bővítéskor EU-taggá vált posztzocialista országok

Fekete: jelenleg nem EU-tagország